

Tyylikäs tulkinta informaatioyhteiskunnan historiasta ja maantieteestä

MATTELART, ARMAND (2003). *Informaatioyhteiskunnan historia*. 172 s. Vastapaino, Tampere.

Informaatioyhteiskunnan käsitteen ajatellaan muotoutuneen 1970–1980-lukujen aikana esimerkiksi Alan Tourainen (1971), Daniel Bellin (1973) ja Yoneji Masudan (1980) nyt jo klassisten teosten myötä. Niissä informaatioyhteiskunnan ydin pohjautuu yhteiskunnallisen toimintalogiikan muutokseen, jonka monimutkaisia syy-seuraussuhteita ilmentävät esimerkiksi informaation keskeinen rooli yhteiskunnan ja talouden toiminnassa, uudenlaisen palvelusektorin nousu ja erilaisten elektronisten tuotteiden kehittäminen. Tämänkaltaisia määrittelyjä odottava lukija joutuukin kohottamaan kulmakarvojaan, kun pariisilainen informaatio- ja viestintätieteiden professori Armand Mattelart muotoilee kirjansa alussa seuraavan ajatuskuvion: informaatioyhteiskunta on geopolitiittinen rakennelma, jonka juuret ulottuvat aina 400 vuoden päähän, jolloin yhteiskunnan hallintokoneistot virittyivät ”lukujen mystiikkaan” ja ”kalkyylikieleen” (sivut 7–10).

Jahka peruskauraa kaihonnut lukija selviää šokista, täytynee hänenkin myöntää, että kirja on mainio tulkinta informaatioyhteiskunnasta. Mattelartin tavoitteena on asettaa keskustelu informaatioyhteiskunnasta tietoteo-

reettiseen ja geopolitiittiseen kontekstiin. Tässä vaativassa tehtävässä hän onnistuu erinomaisesti ja paketoi sanottavansa tiiviiseen muotoon. Hän kuljettaa tarinaa kuuden tyhjentävän otsikon kautta, jotka ovat ”Määrän kultti”, ”Tieteellisen ja teollisen aikakauden komento”, ”Informaatiokoneiden kehittyminen”, ”Jälkitekollisen yhteiskunnan hahmotelmat”, ”Politiikan muodonmuutokset” ja ”Maailmanlaajuinen informaatioyhteiskunta”. Mattelartin kirjaa voi lukea paitsi historiana, myös informaatioyhteiskunnan historiallisena maantieteenä, siksi runsaasti se sisältää viittauksia informaatioyhteiskunnan kontekstissa usein itsestään selvänä otettuun tilaulottuuteen. Tästä syystä kirjaa voi lämpimästi suositella maantieteen tutkijoille.

Mattelartin mukaan informaatioyhteiskunnan juuret löytyvät tieteellisen maailmankatsomuksen juurakoista, ”määrän kultin” syntymästä. Tällä hän viittaa 1700- ja 1800-luvuilla muodostuneeseen (tilasto)tieteelliseen näkemykseen *varmasta tiedosta*, jota on numeerisesti esitetty tieto. Pohjana varmalle tiedolle oli käsite *normaali*, joka lainattiin yhteiskuntateoriaan 1700-luvun lopulla geometriasta, jossa se tarkoitti tasoa tai suorakulmaa. Eikä mennyt kauaakaan, kun normaali muuntui ”keskimääräiseksi ihmiseksi” – josta tehtiin yhteiskunnallisen tilastoinnin, ja siten hallinnan, perusyksikkö.

Uusi tieteellinen maailmankatsomus avasi ovia uusiin teoreettisiin maailmoiniin. Mattelart osoittaa taidokkaasti, kuinka tieteellisen kehityksen mahdollisuudet toinen toisensa jälkeen muuntuvat utooppisiksi yhteiskunnan kuvailuiksi. Esimerkkinä voi mainita ketjun, jossa 1800-luvulla vaikuttaneen fysiologi Xavier Bichatin kudostutkimukset taipuivat ensin sosiaalisiksi fysiologiaksi, sitten opiksi teollisista organismeista ja lopulta yhteiskuntakudokseksi, jossa etäisyyksien tiivistyminen väistämättä johtaa luokkaerojen tasoittumiseen. Eräänlaisena kulminaationa tälle logiikalle on Frederick Taylorin vuonna 1911 julkaistu organisaatioteorian klassikko *Principles of scientific management*, jossa tekniikan kehitys, työprosessin ja -tilojen suunnittelu sekä työntekijän piiruntarkka hallinta yhdistyivät kellokoneistomaiseksi organismiksi.

Mattelart esittää valaisevia tulkintoja informaatioyhteiskunnan perustuksissa lymyävistä terminologisista mutanteista, jotka perustuvat etenkin fysiikasta, biologiasta ja sotilasstrategiasta lainattuun sanastoon. Esimerkiksi verkostometaforan juuret ovat huomattavasti syvemmällä kuin Manuel Castellsin kirjoituksista hurmaantuneet aikalaiset usein olettavat. Verkostomaisen keskinäisriippuvuuden käsitteen voi paikantaa 1800-luvun organistiseen yhteiskuntateoriaan, jossa yhteiskunnan rakennetta analysoitiin organismin, solukon, aivojen tai muiden biomorfisten käsitteiden avulla. Toinen esimerkki terminologisesta mutantista on 1990-luvulla ns. endogeenisen aluekehitysteorian menestyskaavaksi noussut käsite *triple helix*. DNA:n kaksoiskierteeseen rinnastuva käsite viittaa yliopiston, yrityssektorin ja valtiovallan kolmiyhteyteen. Sota on keksintöjen äiti, sanotaan – ja Mattelartia mukaillen myös tämä modernin aluekehityksen menestyskaava, kuten monet informaatioyhteiskunnan teknologiset innovaatiot, on paikallistettavissa sotaan valmistautumisen strategioista. Vuonna 1947 Yhdysvalloissa laaditussa kansallista turvallisuutta koskevassa säädöksessä korostettiin tulevaisuuden strategisena toimintamallina synergistä liittoa tieteenekijöiden, yksityissektorin ja maanpuolustuksen välillä. Tämä liitto oli havaittu toisen maailmansodan aikana menestyksekkääksi erityisesti Yhdysvalloissa.

1800-luvulla syntyi myös ensimmäinen versio jälkitekollisesta yhteiskunnasta. Marxilaisen talousteorian innoittamat anarkistimaantieteilijät, etujoukoissaan venäläinen Pjotr Kropotkin (1842–1921), julistivat jälkitekollisen aikakauden koittavan uuden energiamuodon, sähkön, vapauttavan voiman ansiosta. Anarkistimaantieteilijät alkoivat puhua ”hajautetusta yhteisörakenteesta” ja ”hajakeskitetystä alueellisesta ja yhteiskunnallisesta tasapainosta”. Uusi joustava ja kaikkialla saatavissa oleva energiamuoto johtaisi raskaaseen teollisuuteen ja höyrytekniikkaan perustuneen ”paleoteknisen sivilisaation” kuolemaan (s. 46).

Sähkön perustalle syntyi siis maantieteellinen mielikuvitus, joka nojasi tasa-arvon, joustavuuden ja yhteiskunnallis-tilallisen tasapainon käsitteisiin. Kropotkinin teeseillä oli erityisen suuri merkitys 1900-luvun alun maantieteilijöille ja aluesuunnittelijoille, jotka ryhtyivät etsimään numerotiedolle perustuvan suunnittelun vaihtoehtoja etenkin Englannissa ja Yhdysvalloissa. Esimerkkinä tästä suuntauksesta Mattelart mainitsee Frank Lloyd

Wrightin, jonka ”orgaanisen tilan” käsite perustui Kropotkinin hajakeskityksen ja liberaalin yhteiskuntateorian yhdistelmään.

1970-luvulta lähtien informaatioteknologian vapauttavaan nimeen vannoneet toisen jälkitekollisen aallon teoreetikot ovat toistaneet Kropotkinin teesejä miltei kirjaimellisesti. Kuitenkin siinä missä 1800- ja 1900-luvun vaihteessa vaikuttanut Kropotkin oli kiinnostunut teorian ja käytännön suhteesta, 1970-luvulla nousseet jälkitekollisen yhteiskunnan ”uudet” teoreetikot olivat pelkästään ideologeja. Mattelart esittää kolme sangen voimallista kritiikkiä toisen jälkitekollisen yhteiskunnan aallolle (sivut 81–83). Hänen mukaansa toinen jälkitekollinen yhteiskunta kytkeytyy ensinnäkin ”organisaatioita koskevien opinkappaleiden pitkään historiaan” ja on tässä mielessä teknokraattisen ja mekanistisen ajattelun suora tulema. Toiseksi, keskustelua yhdistää edistysuskoinen historiakäsitys, joka perustuu matemaattiseen informaatioteoriaan. Kolmas kritiikki on yllättävä. Mattelart väittää, että jälkitekollisen yhteiskunnan pioneerien, esimerkiksi Daniel Bellin, teoreettiset muotoilut johtivat verkostojattelun kuihtumiseen. Mattelartin mukaan Kropotkinista alkanut ensimmäinen jälkitekollinen vaihe painotti yhteiskunnallisen keskittymisen purkamista ja korvaamista verkostomaisella spatiaalisella mallilla, mutta toisen jälkitekollisen aallon pioneerit muuttivat suunnan soveltamalla keskus–periferia-mallia. Keskukselta periferiaan etenevä spatiaalinen jäsenyys on Mattelartin sanoin ”täydellisen altis hierarkioille” (s. 83).

1990-luvun käsitystä informaatioyhteiskunnasta voi Mattelartin mukaan lukea ”kitkattoman kapitalismin manifestina”, jossa pönkitetään uskoa globaaliin markkinatalouteen ja rajojen hämärtymiseen. Manifestin saarnamiehet yrittävät muuttaa yhteiskuntien hallinnan puheeksi uudesta globaalista yhteisöllisyydestä unohtaen, että suurin osa yhteiskuntien hallintokoneistoista toimii yhä kansallisvaltioiden tasolla. Pääväittämänä on hallitsematon kompleksisuus. Erityisesti globaalit yritykset ja neoliberaalit ajattelijat väittävät, että maailmanlaajuinen teknoysteemi on niin monimutkainen, ettei sitä voi hallita eikä siten kukaan ole siitä vastuussa (ks. Negroponte 1995; Friedman 2000).

Vallalla on siis kova tarve päästä eroon käsitteestä *valta*, kuten Mattelartia (s. 136) mukaillen voi todeta. Vastapainona markkinatalouden saarnamiehille hän muistuttaa, että jokainen maantieteellinen yhteisö käyttää tekniikkaa omalla tavallaan, monimutkaisten taloudellisten ja kulttuuristen vuorovaikutusten suodattamana. Teknologia tarkoittaa eri asioita eri paikoissa ja on aina ihmisen tuottama, siis sosiaalinen, prosessi. Tästä syystä se ei tottele kytkentäkaaviomaisen suoraviivaista ja messiaanista vapauspuhetta.

Kirja on mukaansatempaava, mutta lukiessa nousee kysymyksiä: Onko Mattelart tehnyt anakronistisen historiatulkinnan? Etsitäänkö informaatioyhteiskunnan perimää menneisyydestä, joka ei tunne tämänhetkistä tilannetta tai terminologiaa? Mattelartin historiatulkintaa voi tässä mielessä pitää anakronistisena, mutta hienoinen anakronismi sallittakoon, jos se luo näin vahvoja eväitä kriittiselle tarkastelulle. Juuri tätä kautta Mattelart tavoittaa informaatioyhteiskunnan olennaisimman ytimen, joka tiivistyy seuraavaan sitaattiin (sivut 27–28):

Jokaista uutta teknisten keksintöjen sukupolvea on seurannut hurmaantunut pörpötys yleismaailmallisesta sopusoinnusta, hajakeskitetystä demokratiasta, yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta ja yleisestä vauraudesta. Ja joka kerran todentuu muistinmenetys suhteessa aiempaan teknologiaan, oli sitten kyse optisesta tai sähkölennättimestä, puhelimesta, radiosta, televisios-ta tai internetistä. [...] Sen paremmin huomattavakaan historialliset erot niiden käyttöönotossa kuin lupausten räikeä mitätöityminenäkään eivät saa tätä luonteeltaan messiaanista teknistä mielikuvastoa horjumaan.

Kyseessä on siis ihmiskuntaa kroonisesti vaivaavan kulttuurisen amnesian diagnoosi. Tähän oireyhtymään ei valitettavasti koskaan löydetä lopullista lääkitystä. Parhaimmaksi hoitomuodoksi osoittautunee yhteiskuntakriittinen terapia, jota Mattelartin teos ansiokkaasti edustaa.

KIRJALLISUUS

- Bell, D. (1973). *The coming of post-industrial society: A venture in social forecasting*. 507 s. Basic Books, New York.
- Friedman, T. L. (2000). *Globalisaatio – uhka vai unelma?* 544 s. Otava, Helsinki.
- Masuda, Y. (1983). *The information society as post-industrial society*. 171 s. World Futures Society, Bethesda.
- Negroponete, N. (1995). *Digitaalinen todellisuus*. 256 s. Otava, Helsinki.
- Taylor, F. (1911). *Principles of scientific management*. 77 s. Harper, New York.
- Touraine, A. (1971). *The post-industrial society: tomorrow's social history*. 244 s. Wildwood House, New York.

TONI AHLQVIST

Maantieteen laitos,
Turun yliopisto